

14. Тишкевич К. І. Аналіз видавничої продукції бібліотек України на допомогу виховання молоді // Вісн. Кн. палати. — 2005. — № 10. — С. 27–29.

Рассмотрены основные направления издательской деятельности библиотек Украины для юношества, определена роль издательской продукции библиотек на информационном рынке Украины.

Ключевые слова: издательская продукция, информационный рынок, информационный продукт, библиотеки Украины для юношества.

The main areas of publishing libraries of Ukraine for youth, the role of libraries publishing products in the information market of Ukraine.

Keywords: publishing products, market information, product information, library of Ukraine for youth.

УДК 655.254.22:001 (074.8)

Тріщук О. В.,

доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «КПІ»

РОБОТА РЕДАКТОРА НАД СТРУКТУРОЮ РЕФЕРАТИВНОГО ТЕКСТУ

Розкрито роль редактора в оптимізації структури реферативних текстів, які є загальноприйнятою формою обміну науковими досягненнями та спілкування вчених у усьому світі. Досліджено механізми стереотипізації структури реферативних текстів, поданих у реферативних журналах і базах даних, вплив стереотипізації на ефективність сприймання цих текстів читачем.

Ключові слова: реферат, редагування, структура, стереотипність, читачке сприймання.

Питання, пов'язані з аналізом структурної організації реферативних текстів, які допомагають зорієнтуватися у величезному потоці наукової літератури, одержати найновіші відомості щодо наукових досліджень з тих чи інших галузей знання, так чи інакше порушувались багатьма дослідниками ще в радянський період [1; 4; 7; 8 та ін]. Незважаючи на ту важливу роль, яку нині

ці тексти відіграють у науковій комунікації, вони незаслужено залишилися поза увагою сучасних українських дослідників. Оскільки теоретичні засади, якими сьогодні керуються редактори реферативних текстів, є надбаннями не поновлювалися, то *актуальність дослідження цих текстів* не викликає жодних сумнівів.

Метою нашого дослідження є виявлення механізму стереотипізації в структурі реферативних текстів, установлення текстових одиниць, які закріпилися в реферативному мовленні і стали загальновідомими, загальноприйнятими й обов'язковими, для того щоб зрозуміти типи мисленнєвої роботи над текстом реферату, комунікативну обумовленість вибору редактором тієї чи іншої стандартизованої одиниці та виявити основні фактори, які сприяють простоті й легкості (автоматизму) комунікації.

Реферативний виклад має свої характерні стильові риси, основними з яких є об'єктивність, точність і стислість викладу. Специфіка реферату як інформаційної моделі документа, на основі якого він створений, полягає в тому, що його зміст повністю визначається змістом цього документа. Тому редактор має слідкувати, щоб реферат адекватно передавав ту інформацію, яка міститься в першоджерелі.

Серед характерних рис реферативного стилю слід відзначити також стандартизованість викладу, яка зумовлена цілим комплексом екстралінгвістичних факторів. Активним механізмом стереотипізації є вироблені роками традиції реферування. Спочатку реферативно-науковий жанр формувався стихійно, під впливом вимог самого життя, а вже потім закріплювався традицією, якщо вона себе виправдовувала. Традиція ця підтримувалася й досі підтримується редакціями видавництва. Оскільки впродовж великого проміжку часу вироблялись певні засоби та способи організації матеріалу, і саме відповідно до специфіки реферативного викладу відбирались найкращі варіанти для опису найважливіших аспектів змісту першоджерела, то історично склалися текстові стереотипи. Стереотипи — частина минулого досвіду, сформованого професійною діяльністю, яка закріпилася в мисленні й постійно використовується під час вирішення завдань, що виникають у звичних ситуаціях [2, с. 77]. Довільність стереотипних ситуацій відображає сформований автоматизм створення деяких фрагментів реферативних текстів, коли читачеві не потрібно вирішувати інтелектуальне завдання, оскільки завдяки минулому досвіду розв'язання аналогічних завдань у нього відбувається спонтанно, без участі свідомості.

Стереотипність як одна з характерних рис реферативного викладу легко співвідноситься з основними комунікативними завданнями реферативного твору:

- повідомленням основної інформації про першоджерело;
- інформуванням про підхід автора першоджерела до об'єкта дослідження та його стратегію пошуку нового знання.

Прагнення до стандартизованості викладу, породжене в процесі еволюції науково-інформаційного жанру, проявляється на всіх рівнях текстотворення. Проте найбільш стандартизованою є структура реферату, яка дає змогу читачеві не звертати уваги на форму (як уже відому), а відразу заглибитися в зміст, що дозволяє оптимізувати сприймання тексту читачем. Зазвичай структура рефератів, опублікованих в українських реферативних журналах, визначається усталеною в світовій практиці упродовж багатьох років традицією, згідно з якою реферати мають три основні компоненти: заголовну частину, довідковий апарат і власне реферативний текст. Наприклад:

Робота редактора з авторами-дітьми : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.05 / О. Ю. Віщук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2014. — 15 с. — *укр.*

Досліджено специфіку роботи редактора з авторами-дітьми. Окреслено основні наукові підходи до вивчення дитячого авторства в галузі соціальних комунікацій, редагування, педагогіки та психології, визначено поняття «автор-дитина», «дитячий текст», «видання, створені дітьми». Класифіковано шляхи реалізації дитячого авторства, визначено форми професійної комунікації редактора з дітьми. Проаналізовано вікові особливості дитячих текстів, визначено принципи їх редагування, виділено додаткові функції редактора в роботі з дітьми, визначено чинники ефективної професійної комунікації. Узагальнено та систематизовано теоретичні засади роботи редактора з авторами-дітьми та сформовано практичні рекомендації.

Індекс рубрикатора НБУВ: Ч612.177.1

Шифр НБУВ: РА409758

Заголовна частина (виділена нами простим підкреслюванням) обов'язково відображає заголовок реферату та бібліографічний опис первинного документа, зокрема — прізвище його автора, назву та місце видання, сторінки, тобто дані, необхідні для ідентифікації та пошуку первинного документа. Заголовок у рефераті, створеному на основі вітчизняного першоджерела, звичайно збігається із заголовком останнього. Якщо реферат складають на іноземну публікацію, то обов'язково подають також і переклад її заголовка українською мовою. При цьому переклад розміщують на початку заголовної

частини, за ним подають бібліографічний опис первинного документа мовою оригіналу.

Під час оформлення заголовної частини реферату редакції реферативних журналів враховують, що ефективність сприймання тексту залежить від зручності його прочитання, яка служить проміжною ланкою в операціях мозку між загальним сприйняттям тексту і формуванням попередньої оцінки змісту, а також впливає на вибір читача — ознайомитися з текстом повністю чи ні. Зокрема, процес розуміння реферативного, як і будь-якого іншого, твору починається з пошуку його загального змісту. Під час побіжного перегляду одного за одним текстів реферативного журналу «для успішної орієнтації в ньому читач використовує різноманітні опори» [3, с. 207] з метою відразу побачити найбільш значущі місця, навіть не заглиблюючись у зміст викладеного. Вирішуючи питання про те, якому структурному елементові надати перевагу, абсолютна більшість читачів звертається насамперед до заголовка, оскільки саме він найбільш стисло й адекватно передає зміст реферованого твору. В одну мить охопивши його поглядом, читач не затримує увагу на інших компонентах реферативного тексту, які на цей момент є другорядними для нього. Тому перед редактором постає завдання допомогти читачеві відразу помітити заголовок, для чого в усіх РЖ обов'язково використовують прийом шрифтового (жирного) виділення, яке підкреслює особливу значущість змісту заголовка. За допомогою контрастного шрифту в текст вноситься додаткова інформація, що має емоційно-смісловий характер, оскільки виділяє заголовок у потоці висловлювань, розширюючи межі його локального змісту й акцентуючи на ньому увагу читача.

Довідковий апарат є допоміжним апаратом, який може містити індекс Універсальної десяткової класифікації, шифр або номер реферату, шифр за рубрикатором, дані про кількість ілюстрацій і таблиць у первинному документі та наявну в ньому притекстову бібліографію, що свідчать про ґрунтовність і повноту викладеного в ньому матеріалу, прізвище референта, вказівку на місце зберігання першоджерела та ключові слова. Склад і послідовність розташування структурних елементів довідкового апарату встановлюються правилами, визначеними редакціями, що видають реферативні журнали. Як видно з наведеного вище реферату з бази даних Бібліотеки імені Вернадського, довідковий апарат (підкреслений нами пунктирною лінією) представлено такими елементами: мова первинного документа — укр.; Індекс рубрикатора НБУВ: Ч612.177.1 і шифр зберігання в НБУВ: Шифр НБУВ: РА409758.

При цьому елементи довідкового апарату розміщуються на початку і в кінці документа. Цю закономірність спостерігаємо також і в рефератах, опублікованих у РЖ «Агрпромисловий комплекс України», наприклад:

УДК 630*231:582.475.4:631.618

2006.1.403. Естественное возобновление сосны крымской (Pinus Pallasiana D. Don) / Коршинков И. И., Красноштан О. В., Терлыга Н. С., Мазур А. Е. // Интродукція рослин. — 2005. — № 4. — с. 46–51. — Бібліогр.: 4 назви.

Сосна кримська, лісовідновлення природне, відвали залізорудні, рекультивация відвалів лісова, інтродукція сосни кримської.

Досліджується феномен природного відновлення сосни кримської на залізорудному відвалі Кривого Рогу навколо насаджень цієї культури 25–30-річного віку, створених при рекультиватії відвалу. ... Виявлений феномен природного лісовідновлення вузькоареального виду в несприятливих умовах техногенного екотопу в степовій зоні України свідчить про те, що потенційні можливості дендротехногенної інтродукції ще повністю не розкриті.

Романчук Л. О.

Із числа структурних елементів довідкового апарату, що використовуються в попередньому прикладі, тут виявлено лише шифр реферату. Але тільки в цьому РЖ подано індекс УДК, прізвище референта та ключові слова. Останні особливо корисні в тих випадках, коли заголовок є надто загальним і недостатньо інформативним, оскільки не відображає основної теми документа. Даючи читачеві ключ до розуміння суті первинного твору, вони разом з індексом УДК допомагають також і під час автоматизованого пошуку інформації.

Як видно з наведених вище прикладів, елементи довідкового апарату розміщуються на початку і в кінці документа, обрамлюючи його структуру. Водночас такий елемент довідкової частини, як «мова видання» відділяє заголовну частину від власне реферативної. Оскільки власне реферативна частина несе основне семантичне навантаження в реферативному тексті, більшість читачів (86 %) звертається до неї відразу після прочитання заголовка реферату. Тому, щоб підкреслити значущість інформації, вміщеної в цій частині реферату, вона виділяється абзацним відступом. І лише впевнившись у необхідності звернутися до першоджерела, читач знайомиться з рештою елементів заголовної частини та довідковим апаратом, які на початковому етапі «навіть сприймає як перешкоду, що перериває єдиний процес сприймання інформації» [1, с. 77]. Тобто, під час ознайомлення з реферативним текстом переважає оглядовий процес його сприймання. Саме тому вчені [11] справедливо пропонують розмішувати спочатку заголовок, відразу після нього — текст реферату, а вже за ними подавати прізвище автора і вихідні дані, як це прийнято робити в деяких зарубіжних реферативних журналах, зокрема в «Metals Abstracts» (США). За такого оформлення реферату, коли спочатку

зазначається заголовок реферату і лише потім — відомості про авторів та про першоджерело, читач не фіксує свою увагу на прізвищі автора, на описі первинного документа, а відразу оцінює тему, на яку написаний реферат, вирішуючи, чи потрібно ознайомитися з текстом.

Строго регламентованими повинні бути не тільки композиція й оформлення реферату, а й відбір та включення тих чи інших змістових елементів до структури його *власне реферативної частини*. Уміщена в цій частині реферативного тексту інформація значною мірою має ґрунтуватися на даних психологічних і психолінгвістичних робіт, що стосуються ефективності «перекладу повідомлення в реферат з точки зору адекватності подальшого сприймання ідей повідомлення» [5, с. 16] й відображення суті первинного твору. Останній не може залежати від власних уподобань конкретного референта, від того, яку саме інформацію той вважає найважливішою, а значить — такою, що повинна бути включена в реферат. Наприклад, референта найбільше може зацікавити дискусія з якоїсь наукової проблеми, яка майже в кожному первинному науковому творі дістає розгорнуте, широке відображення з обґрунтуванням різних точок зору. Проте для реферативного викладу вона є надлишковою й тому редактор має видалити її з тексту. Для того щоб знизити вплив суб'єктивного фактора під час вибору найсуттєвіших елементів змісту, у методичній і науковій літературі подається традиційна схема, в якій регламентується їх склад. Зокрема, різні дослідники [7] одноставні в тому, що в рефераті мають бути відображені такі обов'язкові компоненти змісту первинного твору, як:

- тема, предмет, мета роботи, які вказуються лише в тих випадках, коли вони не зрозумілі із заголовка;
- методи роботи (Якщо методи нові й оригінальні, подається їх опис. Відомі тільки називаються);
- конкретні отримані в першоджерелі результати;
- сфера застосування результатів роботи;
- висновки, які часто супроводжують описаними в першоджерелі рекомендаціями, оцінками, пропозиціями й гіпотезами.

Якщо в первинному документі якийсь із перерахованих вище пунктів відсутній, його в рефераті опускають. І навпаки, до реферату не потрапляють відображені в реферованому творі загальні положення, історія досліджуваної проблеми, опис та аналіз раніше опублікованих наукових праць. При цьому тут може зберігатися послідовність викладу, прийнятого в першоджерелі. Проте зазвичай плани написання реферату та першоджерела не збігаються, оскільки, як справедливо зазначає В. Ешпорт, краще не наслідувати автора оригінального тексту, а розмішувати інформацію в тому порядку, який є більш

зручним для читача вторинного тексту [12, с. 47]. Зокрема, оптимальної структури можна досягти розташуванням аспектів змісту або в порядку зростання їхньої важливості, або в порядку позиційного виділення, що внаслідок своєї традиційності сприяє хорошему сприйманню матеріалу читачем.

На початку текстової частини реферату повинні бути містяться найбільш важливі дані [4, с. 19], що доповнюють і розвивають заголовок і водночас передають основну ідею первинного твору. Такий початок одразу введе читача в «атмосферу найсуттєвішого в рефераті» [9, с. 106]. Далі подається короткий виклад нових даних, фактів першоджерела та нова інтерпретація відомих положень, відображених у ньому. У заключній частині деталізуються результати дослідження. Цінність реферату зростає, якщо в цій частині сформульовано практичні пропозиції з використання отриманих результатів.

Текстова частина реферативного тексту може бути услід за В.І. Соловйовим [8] вважати, що реферат не варто ділити на абзаци, тому що він являє оформлена у вигляді одного або декількох окремих абзацив. Зокрема, редакції УРЖ «Джерело» та МРЖ собою єдиний логічний компактний згусток основного змісту першоджерела. Проте в решті РЖ, зокрема «Економіка. Економічні науки», «Політика. Політичні науки», «Депоновані наукові роботи», абзацування вважають суттєвою композиційною характеристикою реферативного тексту, структуру якого тут зазвичай представлено двома-шістьма абзацами. Як зазначає Г. Г. Москальчук [6], розмір абзацу в тексті є складно гармонізованим й істотно впливає на швидкість читання — з його зменшенням збільшується швидкість читання. Водночас він виступає одним з ефективних способів керування сприйняттям тексту. Тому, членуючи текст на абзаци, редактор прагне полегшити роботу читачеві. Він може виділяти кожний змістовий аспект або якийсь із них, який вважає найсуттєвішим. Зазвичай окремим абзацом досить часто подають висновкові дані з метою привернути до них увагу читача, оскільки вони містять «квінтесенцію» інформації, наведеної в текстовій частині реферату.

Таким чином, у сфері культури реферативного мовлення діють норми, що регулюють закономірності побудови рефератів і при цьому різняться за ступенем гнучкості. Найбільш жорсткою є загальна структура реферату, яка характеризується як строгою фіксованістю всіх трьох основних її компонентів — заголовної і власне реферативної частин та довідкового апарату, так і встановленням їх чіткої послідовності та просторового розташування. Менш жорсткими є норми встановлення семантико-інформаційної структури власне реферативної частини. Проте й тут доволі строго визначено набір основних елементів змісту. Стосовно послідовності й просторового розташування останніх спостерігається значно більший рівень гнучкості встановленої норми.

Постійність структури реферативного тексту пов'язана з психологічними особливостями людини, яка їх створює чи використовує. В її свідомості виникає деякий зразок, еталон, який покриває і загальну схему реферату, і структуру та розташування окремих його частин, що допомагає зменшити витрати часу й зусилля на складання реферату та підвищує ефективність його сприймання. Уніфіковані реферати зручні також і для автоматизованого опрацювання.

Форма та зміст тексту зумовлюються психологічними особливостями індивідів — учасників комунікації. При цьому вибирають найбільш зручну для сприймання форму, яка дозволяє графічно підкреслити те, на що читачеві насамперед слід звернути увагу.

Отже, стереотипізація реферативного тексту — це механізм упорядкування компонентів функціональної системи при його породженні, який поєднаний зі стабілізацією (можливою економією) під час підготовки реферату енергетичних ресурсів як референта, так і читача.

Максимально жорстко стандартизованою є форма реферату, що відображає його семантико-інформаційну структуру, дає в розпорядження референта деякий набір реквізитів і певну їх композицію — послідовність і порядок розташування.

Уніфіковані реферати зменшують витрати, необхідні для висвітлення основної інформації про першоджерело. Водночас вони зручні для безпосереднього сприймання, пришвидшують його і не вимагають від користувачів якихось спеціальних навичок.

Підвищенню ефективності швидкого ознайомлення з рефератом, вільного, часом непослідовного, вибіркового їх читання [10] підпорядковується також і графічне оформлення документа, зокрема активний текстовий набір — курсив, чергування жирного і світлого шрифтів, абзацний відступ власне реферативної частини тощо, що допомагає акцентувати, виділити ті елементи структури, які цікавлять читача передусім. При цьому графічна форма не повинна відволікати читача від змісту, вона має сприяти тому, щоб текст сприймався швидше й легше.

Універсальною типотворювальною закономірністю реферативного тексту є стереотипність (формальність). Поняття реферативної формули об'єднує одиниці різного змісту й обсягу (від елементів змісту, побудованих за тією чи іншою схемою, до стереотипного композиційного прийому). Поєднання традиційної форми з традиційними елементами змісту створює смислову узагальнену одиницю (домінанту) реферативного тексту, яка має формульний характер. Традиційні аспекти змісту певним чином структурують реферативний текст.

Література:

1. Горькова В. И. Реферат в системе научной коммуникации. Направления совершенствования лингвистических и структурных характеристик / В. И. Горькова, Э. А. Борохов // Итоги науки и техники. — Сер. Информатика. — Том. 11. — М.: ВИНТИ, 1987. — 232 с.
2. Грановская Р. М. Творчество и преодоление стереотипов / Р. М. Грановская, Ю. С. Крижанская. — СПб: Изд-во OMS, 1994. — 192 с.
3. Зорькина О. С. О психологическом подходе к изучению текста / О. С. Зорькина // Язык и культура. — Новосибирск, 2003. — С. 205–210.
4. Леонов В. П. Реферат: характер, функция, назначение / В. П. Леонов. — М.: Научно-техн. б-ка СССР, 1975. — Вып. 4. — С. 16–19.
5. Мацковский М. С. Некоторые вопросы применения концептуальных схем и методов психологии к изучению информационных процессов / М. с. Мацковский // Некоторые вопросы психологии в определении путей совершенствования научно-технической информации. — М.: ВНИИ межотраслевой информации, 1975. — С. 14–18.
6. Москальчук Г. Г. Структурная организация и самоорганизация текста / Г. Г. Москальчук. — Барнаул: изд-во АГУ, 1998. — 240 с.
7. Соловьев В. И. Критерии семантической оценки реферата / В. И. Соловьев // Издательское дело. Книговедение. — М.: Книга, 1971. — Вып. 1, С. 14–18.
8. Соловьев В. И. Составление и редактирование рефератов: Вопросы теории и практики / В. И. Соловьев. — М.: Книга, 1975. — 104 с.
9. Шавердова Л. Н. К вопросу об оптимальной структуре реферата / Л. Н. Шавердова // Реферирование в общественных науках: Теория и методика — М.: Наука, 1982. — С. 101–114.
10. Шевченко В. Е. Вимоги до оформлення наукових і науково-популярних видань / В. Е. Шевченко // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіа лінгвістика. Кінемистецтво. — Вип. 2. — Київ: КиМУ, 2003. — С. 81–114.
11. Шулов Л. М. О форме реферата публикаций из области синтетической органической химии / Шулов Л. М., Калинина Г. Р., Мищенко Г. Л. // Вопросы совершенствования системы информационных знаний. — М.: ВИНТИ, 1973. — Вып. 1. — С. 52–63.
12. Ashworth W. Abstracting as a fine art / W. Ashworth. — Inform. scientist. Tottenham, 1973. — V. 7. — № 2. — P. 43–53.

Editor's role in the structure of abstract texts optimizing that are generally accepted form of scientific achievements exchange and communication for scholars around the world is determined. The mechanisms of stereotyping structure of abstract texts presented in abstract journals and databases, the impact of stereotyping on the effectiveness of these texts perception by reader are analyzed.

Keywords: abstract text, editing, reader's perception, stereotype, structure.